

TÖRTÉNELEM

Erős Vilmos : A hanyatlás motívuma a két világháború közötti magyar történetírásban és történeti gondolkozásban

A fenti tanulmány a két világháború közötti magyar válság-elméleteket elemzi. Megemlíti ezek közül például Babits Mihály, Szerb Antal, Hamvas Béla, Prohászka Lajos ezzel kapcsolatos műveit, de főként a történész Szekfű Gyula, a népi író Németh László (és Szabó Dezső), valamint a filozófus Lukács György műveit állítja az elemzés középpontjába. A szerző megállapítása szerint, bár alapvető különbség van a szóban forgó gondolkodók elméleti-teoretikus megközelítéseiben, a korábban említettekkel közös jellemvonásuk az ún. “szellemtörténet” (Geistesgeschichte) gondolati mezőjében való értelmezés. Ez a Trianoni döntés következtében kialakult felbomlással együtt gyakorolt alapvető hatást szellemi-politikai helyzetértékeléseikre.

Az alábbi tanulmány témája “A hanyatlás motívuma a két világháború közötti magyar történetírásban és történeti gondolkozásban.” Ebben a vonatkozásban mindenekelőtt kiemelhető, hogy – miként ez a vonatkozó irodalomból világosan kiderül – a legfontosabb szellemi irányzatokban ekkor alapvető volt a hanyatlásról való beszéd/ a hanyatlás tematizálása, kezdve a szellemtörténettől, a katolikus gondolkodás különböző irányzatain, vagy a népieken keresztül egészen még a marxizmusig is (azzal bezárólag). Elég ebben a vonatkozásban olyan jól ismert neveket említeni, mint a filozófus Prohászka Lajos és Fülep Lajos, a költő és író Babits Mihály, Szerb Antal, Halász Gábor, a szintén filozófus Hamvas Béla², a történész Szekfű Gyula, a népi író és teoretikus Németh László és Szabó Dezső, az ókortörténész Kerényi Károly, a művészettörténész Tolnay Károly, és még sokan mások³. (Ezt a névsort természetesen még számos névvel ki lehetne egészíteni, így Kodolányi János, Bánffy Miklós, Zilahy Lajos, Joó Tibor, Kornis Gyula is említhetők lennének⁴, de a motívum felbukkan a politikai publicisztikában is, elég itt mondjuk Milotay Istvánnak a harmincas években írott “Népi válság-népi Magyarország” című könyvére gondolni⁵.)

A következőkben ebből a terjedelmes irodalomból/szöveg-korpuszból három emblematikus alakot szeretnék kiemelni, a történész Szekfű Gyulát, az író Németh Lászlót(részben Szabó Dezsőt, hozzá kapcsolódóan), valamint – talán némelyek számára meglepően – a filozófus Lukács Györgyöt, némileg kiegészítve néhány szerzővel a fent felsorolt illusztris névsorból, akiknél szintén fontos volt a hanyatlás témája. Ezen szerzők egymás mellé helyezése, műveik bizonyos fokú összehasonlítása számos vonatkozásban árulkodó lehet a hanyatlás és dekadencia motívumának korszakbeli körüljárásakor⁶.

1Vö. pl. Lackó, Miklós. *Korszellem és tudomány 1910-1945*. Budapest: Gondolat, 1988. Rugási, Gyula. *Szellemtörténet és történetfilozófia*.

In. Lackó Miklós (ed.): *A tudománytól a tömegkultúráig*. Művelődéstörténeti tanulmányok.1890-1945. Budapest, 1994. 7-36.

2Vö. Hamvas, Béla. *Világválság*. Budapest: Magvető. 1983.

3Vö. pl. Lackó, Miklós. Kerényi, Fülep és Tolnay Károly szellemi kapcsolata. In Uő: *Sziget és külvilág. Válogatott tanulmányok*. Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 1996. 335-344.

4Vö. pl. Takács, Péter. *Bánffy Miklós világa*. Budapest: Lucidus. 2006.

5Vö. Milotay, István. *Népi válság, népi Magyarország*. Budapest: Stádium, é.n.

6Tanulmányom bővebb, angol nyelvű változatában még egyéb szerzőket is behatóbban elemzek, így pl. Hajnal Istvánt és Szabó Istvánt. Vö. Vilmos Erős: In the Lure of „Geistesgeschichte”. (The Theme of Decline in the Hungarian Historiography and Historical Thinking Between the Two World Wars.) In: *European Review of History / Revue européenne d’histoire*, 2015/1. 63-85.o.

A hanyatlás gondolata Szekfű Gyula műveiben

A két világháború közötti magyar történetírásban és történeti gondolkodásban Szekfű Gyula neve és művei a leginkább szembeszökők a válság/hanyatlás motívumának felidézésekor⁷. Különösen a “Három nemzedék” című könyve jöhet itt számításba (egyések szerint legjobb munkája), amelyet közvetlenül az első világháború befejezése, illetve a Monarchia, az ún. Történelmi Magyarország felbomlása után írt meg, s amelynek már az alcíme is (“Egy hanyatló kor története”) azt sugallja, hogy Szekfű narratívája (“cselekményesítése”) a 19-20. századi magyar történelemmel kapcsolatban a hanyatlás és a dekadencia motívumára épül.⁸

Meg kell jegyezni azonban mindezzel összefüggésben, hogy a dekadencia motívuma nem a háború után bukkant fel először Szekfű életművében, hiszen már első nagyobb híres-hírhedt, nagy vihart/bostrányt keltett művében, a “Száműzött Rákóczi”-ban is az emigráns, vagy inkább elűzött Rákóczi-t választotta “hősének”/tárgyának⁹. Ami azt jelenti (vö. Domanovszky Sándor ezzel kapcsolatos kritikáját¹⁰), hogy nem a hatalma csúcspontján levő erdélyi fejedelmet, hanem a – Szekfű ábrázolásában – szinte szájalomra méltó “álmodozót”, aki végső céljához, az erdélyi fejedelmi trónnak az eléréséhez kész volt minden kétes, sőt bűnös hatalommal (török, oroszok, kalózok) szövetkezni.

De a hanyatlás motívuma az egyik legfőbb összetevője Szekfű Hóman Bálint-tal írt magyar történelemről alkotott szintézisének, az 1928-34 között megjelent “Magyar Történet”-nek is¹¹, amely élete főművének tekinthető, s amelyben a “Három nemzedék”-ben megfogalmazott koncepcióját az egész magyar újkori történelemre kiterjeszti. Eszerint a koncepció szerint a magyar történelem pozitív erőt/üzenetét a katolikus, Európa- és Habsburg-párti, dunántúli, ún. “nagymagyarok” testesítik meg, akiket Nádasdy Tamás, Pázmány Péter, Eszterházy Miklós, Károlyi Sándor, Kazinczy Ferenc, Széchenyi István, Deák Ferenc, Andrássy Gyula reprezentál – akik szövetkeztek a Habsburgokkal (vö. a kiegyezést, de pl. a szatmári békét is), s akik az irreális függetlenség és a forradalmak üres jelszavai helyett a békés, lassú, konzervatív építőmunkára összpontosítottak.¹²

Ezzel a vonallal állította szembe Szekfű az ún. “kismagyar”-okat, akik inkább protestánsok, tiszántúliak, török/keleti orientációt képviselnek, nacionalista-függetlenségiek, később rasszisták, - megtestesítőik Szapolyai János, Bocskay István, Bethlen Gábor, Thököly István, Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, Thaly Kálmán – akik nacionalista frazeológiájukkal, a nemzeti függetlenségről való irrealista álmodozásukkal, elhanyagolták az égetően szükséges társadalmi reformokat (úm. a modern korban a földkérdés, a demokrácia és a választójog kérdése, a nemzeti kisebbségek problémái) s végső soron a vázolt politikájukkal/magatartásukkal előkészítették, sőt okozták a történelmi Magyarország hanyatlását és felbomlását.¹³

Rá kell mutatni, hogy a hanyatlás témája, motívuma nagyon fontos, sőt majdhogynem mindent átható Szekfű későbbi műveiben is, persze nem mindig és nem kizárólagosan, hiszen a harmincas években erősen kritizálta és

7 Vö. Glatz, Ferenc. *Történetíró és politika*. Budapest: Akadémiai. 1980.

Raab Epstein, Irene. *Gyula Szekfű. A Study in the Political Basis of Hungarian Historiography*. New York: Garland Publishing, 1987.

8 Vö. Szekfű Gyula. *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Budapest. 1920.

9 Vö. Szekfű, Gyula. *A száműzött Rákóczi, 1715–1735*. Budapest: MTA. 1913.

10 Vö. erről pl. Óze Sándor 2009: *Nemzettudat és historiográfia*. Budapest: Hamvas Intézet.

11 Vö. Hóman Bálint-Szekfű Gyula, *Magyar történet, IV. A tizenhatodik század*. Budapest: Egyetemi Nyomda, é.n.

Hóman Bálint-Szekfű Gyula, *Magyar történet, V. A tizenhetedik század*, Budapest: Egyetemi Nyomda, é.n.

Hóman Bálint-Szekfű Gyula, *Magyar történet, V A tizennyolcadik század*. Budapest: Egyetemi Nyomda, é.n.

12 A kismagyar-nagymagyar oppozícióról vö. még Szekfű Gyula: A politikai történetírás. In Hóman Bálint (szerk.): *A magyar történetírás új útjai*. Budapest: Magyar Szemle Társaság, 1931. 397-444.

Valamint Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest. 1934.

13 Vö. még Dénes, Iván Zoltán, A „realitás” illúziója. *A historikus Szekfű Gyula pályafordulója*. Budapest: Akadémiai. 1976.

Dénes, Iván Zoltán, *Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával*. Budapest: Osiris, 1999.

visszautasította Spengler és Prohászka Lajos ilyen jellegű nézeteit¹⁴. Világos bizonyítéka mindennek a “Forradalom után” című könyve (1947), amelynek első fejezete a “Magyar Nemzet” 1943-44-es évfolyamaiban cikksorozat formájában jelent meg, “Valahol utat veszettünk” címmel¹⁵. Ebben a cikksorozatban Szekfű annak összetevőit tárja fel, hogy mi vezetett az október az 15-i katasztrófához, azaz a nyilaskeresztesek kegyetlen rémuralmához, a szélsőséges atrocitásokhoz, a zsidósággal való véres leszámolóshoz, Szálasi diktatúrájához és terrorjához. Mindennek okait az Eötvös József, Szalay László, Lukács Móric centralista eszméitől való letérésben látta, azaz a civil társadalom fejlődésének elakadásában és eltorzulásában, az állami onnipotencia, illetőleg totalitarizmus kialakulásában (ami végső soron a korábban leírt “kismagyar” politika egyenes következménye volt.)¹⁶

Hozzá kell mindehhez fűznünk, hogy Szekfű válság/hanyatlás értelmezésére/koncepciójára – különösen a 30-as évektől kezdődően – jelentős hatást gyakorolt a francia katolikus filozófus, Jacques Maritain, főként ennek “Az integrális humanizmus” című könyve¹⁷. Maritain és Szekfű gondolatainak közös vonása, hogy mindketten kritikusan, gyanakvással, szkeptikusan, de legalábbis távolságtartással szemlélték a modern, a reneszánsz-szal kezdődő európai fejleményeket. Mindenekelőtt a kapitalizmust, amely – Maritain szavaival – az antropocentrikus alapállású humanizmusával, az egyén (individu) evilági anyagi önérdékét, önösségét állította a középpontba, szemben a középkor túlvilágközpontú/transzcendens “közösségi” ideájával, s az egyént mint öncélt tekintette a legfőbb értéknek. Mind Maritain, mind Szekfű ezzel egyidejűleg elítélte az antiliberalis, autokrata, sőt kifejezetten totalitárius rendszereket is, amelyek különböző formákban (nép, állam, osztály) megjelenő “közösségi” elvre hivatkoztak és építettek. Mindezzel szemben egy olyan társadalmi és kulturális, de főleg erkölcsi program mellett kötelezték el magukat, amely a “természetjog”-ra épített, az egyén és közösség közötti harmóniát, egyensúlyt kívánta megvalósítani a perszonalizmus jelszavával. Ezen eszmék történelmi előfutárait a korai kereszténység (még nem intézményesült) katolikus egyházi közösségeiben találták meg.¹⁸

A népiek és a hanyatlás-gondolat

Alapvető a hanyatlás gondolata az egyik legjelentősebb két világháború közötti magyar szellemi-politikai irányzatban, a népieknél¹⁹. Az alaphangot – jól ismert ez a magyar irodalomban – Szabó Dezső adta meg “Az elsodort falu” című regényében (1919)²⁰. Szabó itt kifejtett és később, a harmincas években is képviselt, sőt tovább “mélyített” nézete szerint a történelmi Magyarország felbomlásáért, Trianonért és – logikusan – az 1918/19-es forradalmakért (Szekfű felfogásával gyökeresen ellentétben) mindenekelőtt az idegen eredetű (főként német, de zsidó és cseh is) középosztály/értelmiségi réteg a felelős, amely a Habsburgokkal megkötötte az 1867.évi kiegyezést²¹. Ez a lehető legszögesebb ellentétben állt a magyarság érdekeivel (Széchenyi és Deák helyett Kossuth volt Szabó politikai ideálja), amelynek súlyos/sőt egyenesen katasztrófális következménye volt, hogy a magyarok

14 Vö. Szekfű, Gyula. *Nem vagyunk bújdosók*. Magyar Szemle, 1938. 32. köt. 391-396

15 Vö. Szekfű, Gyula. *Valahol utat veszettünk*. Budapest: Magvető, 1987.

16 Szekfűhöz újabban vö. még Erős, Vilmos. *A szellemtörténetől a népiségtörténetig. (Tanulmányok a két világháború közötti magyar történetírásról.)* (2.kiadás) Debrecen: Debrecen University Press, 2012. Illetve Erős Vilmos: Szekfű Gyula. *Valóság*, 2015/1. Január. 43-61.o.

17 Vö. Jacques Maritain, *Humanisme integral*. In Ouvres completes, Paris, Éditions Universitaires Fribourg Suisse-Éditions Saint Paul, vol. VI. Illetve Vilmos, Erős. *Ethique et raison d'état.* (Gyula Szekfű et Jacques Maritain.) In. *Schola Europaea. Les valeurs de l'Europe-L'Europe des valeurs*. Edited by Havas László-Takács László-Tegye Imre. Budapest-Debrecen. 2009. 333-339.

18 Vö. Erős Vilmos: *A szellemtörténetől a népiségtörténetig. i.m..*

19A népiekről vö. pl. Lackó, Miklós, *Népiek tegnap és ma*. In *Sziget és külvilág. Válogatott tanulmányok*. Budapest: MTA Történettudományi Intézete 1996. 165-190. Borbándi, Gyula: *Der ungarische Populismus*. Mainz: Hase-Koehler Verlag, 1976.

20 Vö. Szabó, Dezső. *Az elsodort falu* (regény, Budapest, 1919)

21 Szekfű ezzel szemben a Magyar történelem egyfajta csúcspontjának tartja mindezt. Vö. Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza. Történelmi tanulmány*. Budapest: Dick Manó. 1918.

az első világháborúban Galíciában vesztegették el legjobb erőiket (amely a magyar érdekek szempontjából tökéletesen közömbös volt), miközben nem maradt elég muníció az életbevágó magyar területek védelmére Erdélyben, a román előrehaladás megakadályozására. Szabó fundamentalista programjában a bűnös “város” (főként Budapest, amely az említett idegen közép- és értelmiségi osztály életterének számított) helyett/azzal szemben, a magyar paraszt, a “falu”, s pl. a protestáns vallás számított a magyar értékek és hagyományok, egyáltalán a megmaradás igazi letéteményesének. Éppen ezért a parasztság szociálisproblémái, a radikális földreform, a paraszt-demokrácia és pl. az együttműködés a szomszédos kelet-európai nemzetekkel (pl. egymás kultúrájának megismerése szemben Klebelsberg ostoba “kultúrfölény” gondolatával) jelentik az aktuális politikai-szellemi programot – Szabó Dezső felfogásában.²²

A népiek gondolatait a legmagasabb szinten talán a szintén író (eredeti szakmája szerint orvos) Németh László öntötte formába²³. Németh hatalmas európai műveltséggel és olvasottsággal rendelkezett, s felfogása szerint a magyar problémák csak az európai kontextusba való helyezéssel, európai távlatban és összehasonlításban oldhatók meg. Közbevetőleg jegyzem meg, hogy Németh az európai válság/hanyatlás irodalom szorgalmas olvasója volt, s a szellemtörténet klasszikus alakjait, mint pl. Dilthey-t, Spengler-t, Ortega-t, Huxley-t, Pirandello-t, később Toynbee-t (Szekfüvel ellentétben, aki inkább csak felszínesen ismerte őket) nem csupán rendszeresen forgatta, hanem ismertette és kommentálta is egyszemélyes folyóiratában, a Tanú-ban (1932-36)²⁴. Részben adaptálva is a szellemtörténeti retorikát fogalmazta meg híres-hírheft, gyakran félreértelmezett fogalmait a magyar lélek kétféle pólusáról/vagyis a kétféle magyar lelki-alkatról, a “mélymagyar” és a “hígy magyar” típusokról, a nagy vihart kavart esszéjében, a “Kisebbség”-ben (1939)²⁵.

Ebben a művében Németh a teljes magyar irodalmi és szellemi élet/fejlődés, de inkább hanyatlás és kisiklás”dérpage” vázát nyújtja a 18.századtól kezdődően a saját koráig. Ezek szerint ebben a folyamatban az igazi értékeket, a maradandó teljesítményeket mindig az úgynevezett “mélymagyarok” (Csokonai, Berzsenyi, Kemény, Vajda, Ady, Móricz, Szabó Dezső, a népiek) hozták létre, akik szellemi-politikai programjukban mindig a magyarság igazi/valóságos érdekeit képviselték (ú.m. parasztság, demokrácia, népi kultúra, protestantizmus, radikális társadalmi reformok, Kelet-Európa), azonban sorsuk tragikusan végződött, sikertelenség, népszerűtlenség, bukás és kudarc volt alapvetően osztályrészük. Velük ellentétben áll a magyar lélek másik ága, a felületesen asszimilált ún. “hígy magyar” vonulat (Kazinczy, Jókai, Gyulai Pál, Hatvany, Ignó, Babits, Szekfü), akik ugyan a magyar szellemi-politikai élet vezető/irányító pozícióit töltötték be, azonban többnyire csak igazi alkotó tehetség nélküli, epigon impresszáriók voltak, sznob irodalomszervezők. Ők érzéketlenek voltak az igazi magyar problémák iránt s felületes optimizmusukkal, a klasszicizáló, formalista nyugati értékek sznob utánzásával (inkább csak fordították ezt a nyugati irodalmat) nem rendelkeztek igazi alkotói képességekkel és erővel. Végül is azonban ők okozták és készítettek elő a magyarság hanyatlását, a magyar kultúra és állam szétesését. “kisebbségbe”/marginális és peremhelyzetbe számúzva az említett igazi”mélymagyarok”-at, törtető karrierrizmusukban kiszorítva őket a magyar szellemi-politikai élet vezető pozícióiból/irányításából, ami különösen a közelgő újabb világháború árnyékában bizonyult végzetesnek. (Németh szerint nekik köszönhető, hogy a magyarság a németek oldalán kíván ebben résztvenni, ami a végső összeomlással és pusztulással ér fel.)²⁶

Németh egy másik, szintén az 1930-as években írott esszéje szerint (“A magyarság és Európa”)²⁷ ez a felvilágosodás óta tartó hanyatlás/dekadencia nem csak specifikusan magyar jelenség, hanem – s itt a szellemtörténet olyan gondolkodóinak nyomdokain halad, mint Spengler, Ortega, Huizinga vagy Huxley – ez az egész nyugat-európai fejlődésre érvényes. Ez utóbbi ugyanis (amelynek történetében egyébként négy virágzó szakaszt/periódust különböztet meg valamelyest St. Simon elméletére emlékeztetve a civilizációk “organikus” és

22Vö. Szabó, Dezső. *Ede megevé ebédem*. In Szabó Dezső: *A magyar káosz. Pamfletek*. Budapest: Szépirodalmi. 1990. 286-389.

23Vö. Lackó, Miklós, Egy szerep története. In *Sziget és külvilág. Válogatott tanulmányok..* Budapest: MTA Történettudományi Intézete. 1996. 10-78.

24Vö. Grezsa, Ferenc. *Németh László Tanú-korszaka*. Budapest: Szépirodalmi. 1990.

25Vö. Németh, László. *Kisebbségben*. In Németh László: *Sorskérdések*. Budapest: Szépirodalmi, 1989.408-482.

26Vö. Juhász, Gyula. *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939-1944*. Budapest: Kossuth, 1983.

27Vö. Németh, László. *A magyarság és Európa*. In Németh László: *Sorskérdések*. Budapest: Szépirodalmi, 1989.252-336.

“kritikus” periódusainak váltakozásáról²⁸) a 19., de főként a 20.században (a világháború és a forradalmak világosan bizonyítják ezt) elveszítette alkotóerejét, vitalitását és kreativitását, korábbi energiái kimerültek, lassan egy lapos és kiszáradt, terméketlen “civilizáció”-vá silányult, amelyet az anyagiasság, az önérdék, a pénz (kapitalizmus) és az önmagát üresen ismétlő technika mozgat. Németh szerint azonban – ez kétségtelen – nem követendő a kelet-európai (szovjet) példa sem (jóllehet mindig magasra értékelte az orosz irodalmat, s sokat fordított is belőle, főleg az 1950-es években), amely számos vonatkozásban a nyugat-európaival ellentétes princípiumokat képvisel, úgymint kollektivitás, közösség, vallás, szocializmus, tradíció, irracionális, stb., s amely aktuális formájában az állami totalitarizmusban, az egyéni, kreatív iniciatívák elfojtásában, terméketlenségben, sablonokban, a szabadság hiányán alapuló látszat-egyenlőségben, a kolosszus mozdulatlan merevségében ölt testet.

Mindezzel azonban a magyarok és a kelet/közép-kelet európai népek/nemzetek egy történelmi pillanathoz és feladathoz érkeztek el. A vázolt két ellentétes értékvilág szintézisével, a nyugati és keleti princípiumok ötvözésével, az ún. “harmadik út”-tal²⁹ ugyanis egy mintát és megoldást nyújthatnak, alternatívát az egész európai krízis megoldására. Ez a szintézis (jól ismert fogalmak következnek a magyar hallgatóság számára) olyan tipikusan Németh László-i gondolatokat tartalmaz, mint az “új nemesség”, szövetkezetek (az egyéni és állami gazdaságok helyett), “minőségssocializmus”, a szellemi és fizikai munka egymás mellett élése, a Kelet-Európa gondolat, stb.³⁰

A marxista hanyatlás-gondolat: Lukács György

Nem lehet különösebben meglepő, hogy a hanyatlás/válság motívum organikus/szerves része a marxista történelmi gondolkodásnak is, amely egyébként alapvetően marginális helyzetben volt a két világháború közötti Magyarországon³¹. A marxizmus/történelmi materializmus a 19.század végén jelent meg Magyarországon, Szabó Ervin elméleti-történelmi műveiben, később Varga Jenő (és néhány polgári radikális, mint pl. Szende Pál), Bolgár Elek, Czóbel Jenő, Révai József és Molnár Erik voltak ennek fő reprezentánsai³². Ők, jóllehet állandóan a kapitalizmus válságáról, sőt közeli összeomlásáról beszéltek, alapvetően a marxi formáció-elméletet követve a kapitalizmust egy lineáris/teleologikus (tehát egyenesvonalú) fejlődés absztrakt sémájának szükségszerű fokozataként értékelték/tekintették, amelynek végső célja a szocializmus-kommunizmus eljövetele, az “emberiség felszabadítása” volt. Lukács György nézetei, aki a nemzetközileg leginkább ismert és leginkább kiemelkedő magyar (?) marxista teoretikus, sok tekintetben eltérnek ettől a sémától. Lukács sok vonatkozásban (különösen fiatal korában) egy konzervatívabb, “szellemtörténelmi” pozíció iránt vonzódott, amelynek retorikájában a válság/hanyatlás kérdése alapvető, s ez a későbbi változások, módosulások ellenére, Lukács egész későbbi életművében is alapvető szempont maradt. Legfontosabb műve jelen szempontból (válság, hanyatlás) az 1923-ban megjelent tanulmánygyűjtemény, a híres-hírhedt, sokat kritizált és szidott “Történelem és osztálytudat”³³. Könyve – hasonlóan Székfű, Szabó Dezső, Babits részben már említett műveihez – szintén az 1918/19-es (nem pusztán magyarországi) forradalmak teoretikus következményeit/következtetéseit vonja le, természetesen az előzőktől gyökeresen eltérő szemszögből és konklúziókkal. Ebben a könyvében Lukács (helyesebben annak egyik tanulmányában, hiszen – mint említettem – egyfajta cikkgyűjteményről/-füzerről van itt szó) a modern kapitalizmus fejlődésének/működésének briliáns elemzését nyújtja, amely nagy hatást gyakorolt a nem sokkal később alapított

²⁸St Simonhoz vö. pl. Manuel, Frank E. *The Prophets of Paris*. Harper & Row, 1962. Valamint magyarul Zsigmond László, 1977: Claude-Henri de Saint Simon. (A XIX.század politikai gondolkodásának történetéből.) Budapest: Akadémiai Kiadó.

²⁹A harmadik úthoz vö. még Salamon, Konrád. *A harmadik út küzdelme*. Budapest: Korona Kiadó, 2002.

³⁰Németh e nézetei nagy hatással voltak olyan kiemelkedő történészekre is, mint pl. Hajnal István vagy Szabó István. Hajnalhoz vö. pl. Lakatos, László. *Az élet és a formák. Hajnal István történelemszociológiája*. Budapest: Új Mandátum, 1996.

Szabóhoz Erős Vilmos (szerk.) *A harmadik út felé*. (Szabó István történész cikkeiben és dokumentumokban.), Régi Kisebbségkutatás Könyvek.” Budapest: Lucidus, 2006.

³¹A marxista történelmi gondolkodáshoz legújabbban vö. Kiss Endre: *Marx lábnymai*. Budapest: Gondolat. 2014.

³²Vö. Romsics, Ignác: *Clio bűvöletében*. (Magyar történetírás a 19-20.században - nemzetközi kitekintéssel.) Budapest: Osiris, 2011.

³³Vö. Lukács, György. *Történelem és osztálytudat*. Budapest: Magvető, 1978

Frankfurti Iskolára is, jóllehet – végsősoron – csak az eredeti Marx-i modellt adaptálta, s szinte teljes mértékben a “Tőke” fogalmi rendszerén/hálóján belül maradt. 34

Lukács – s persze a marista/marx-i teória – szerint a kapitalizmus és a modern világ legfőbb ellentmondása (magától értetődően itt egy leegyszerűsített és vázlatos rekonstrukció következik) a áruk használati és csereértékének ellentmondásából/diszkrepanciájából következik, amelyet főként a kapitalizmus működésének egyik legfőbb terepuma/intézménye, a piac idéz elő. Mindez azt jelenti (a továbbiakban is leegyszerűsítve), hogy az áruk nem a használati/igazi értéküknek megfelelően kerülnek forgalomba, hanem a kereslet és kínálat törvényének engedelmeskednek elsősorban, ami a piac működésének lényegét testesíti meg³⁵. Ez az “elidegenedés”/racionalizmus/racionalizáció folyamatának egy teljesen emberellenes/antihumánus megnyilvánulási formája, sőt egyenesen oka annak (mármint az elidegenedésnek), amely a modern világ és a kapitalizmus alapvető jellemvonása. Ezt a jellegzetességet/ alapvető jellemvonást (azaz az elidegenedést) már a “polgári”/burzsoá történeti-politikai gondolkodás is felismerte Vicotól és Kanttól, Schillertől és Kleisttől kezdve, Hegelen keresztül Nietzsche-ig, Spenglerig és Max Weberig³⁶. A polgári /”burzsoá” filozófia/gondolkodás fő hiányossága azonban az volt, hogy nem volt elég konkrét és tudományos, pl. a kultúra”-nak a “civilizációba” való kiüresedéséről, eltorzulásáról beszéltek – mondjuk Nietzsche és Spengler módján, amelynek azonban nagy tradíciója volt a német történeti gondolkodásban (legalább Schillerig, Kleistig, Herderig és Kantig visszamenően.³⁷) Ezen opposíció (mármint “kultúra” és “civilizáció” szembeállítás) szerint minden kultúra, társadalom fejlődésének menetében egy törés/megbicsaklás következik be, amikor a kultúra elveszíti teremtő erőit, s a felületes optimizmus, a pusztaság és materialista/mechanikus/merő önisméltésekben kimerülő technika, s pl. a nietzschei analitikus/filológiai tudomány kerül előtérbe, a nagy alkotások és szintézisek helyett. Lukács szerint a kultúra és civilizáció ezen szembeállítás (bár van valós tartalma) egy merő mítosz, amely maga is ahhoz a misztifikációhoz vezet, hogy ezek a törések/megtorpanások (azaz a kultúrának a civilizációvá válása) örök, megváltozhatatlan “törvényei” a történelmi fejlődésnek, s végsősoron így maguk is részei az elidegenedés folyamatának, illetve hozzájárulnak ahhoz. Lukács szerint – s Marxon kívül természetesen pl. Hegelt és Vicot-t követi³⁸ - mindezt, mármint az elidegenedést az emberiség alkotta folyamat eredményeként kellene bemutatni (azaz folyamatszerűségében, azaz a lét helyett a levés, németül sein helyett werden fogalmaira épít), s a maguk konkrét történeti realitásában. A marxista elmélet tehát ezt a jelenséget (az elidegenedést) folyamatszerűségében, azaz nem örök törvényszerűségében tekinti, hanem – a közgazdaságtan modern, “tudományos” fogalmait követve – egy bizonyos ember által létrehozott (azaz egy szubjektum és objektum viszony által közvetített) történelmi-társadalmi formációhoz a kapitalizmushoz köti. Ez a konkrét elemzés nyújt lehetőséget az alapvető ellentmondás meghaladására, leküzdésére, az “elidegenedés” megszüntetésére, az emberiség általános felszabadítására. A konkrétság pedig azt jelenti, hogy folyamatként határoztuk meg (azaz egy szubjektum-objektum viszony összefüggésének eredményeként, mert ez az előfeltétele annak, hogy ez megváltoztatható) az elidegenedés jelenségét, s az elemzésnek a szubjektumra kell összpontosítania: meg kell találni ugyanis azt a szubjektumot (a történelem igaz szubjektumát), amelynek érdeke az elidegenedés, konkrétan a használati és csereérték ollójának/ellentmondásának a megszüntetése. Ez a szubjektum pedig – a marxista elmélet szerint – nem más, mint a munkásosztály, a proletariátus, amely nem rendelkezik semmiféle tulajdonnal, s akinek így nem érdeke a piaci ellentmondás/ manipuláció fenntartása, s aki így (mivel az elidegenedés felszámolása “általános” emberi érdek, sőt az emberiség felszabadításának legfőbb előfeltétele) nem csak a saját, önös “osztályérdekeit”, hanem általános emberi érdeket, az igazi demokrácia eszményeit valósítja és testesíti meg.³⁹

34Vö. Rózsahegyi, Edit. A történelem és osztálytudat eszmei előzményei. Hegel és a fiatal Lukács. In. Uő: *Elmélet és filozófia*.

Budapest: Gondolat. 1981. 132-161. Rózsahegyi, Edit. A Történelem és osztálytudat totalitásfelfogása. Uo. 162-191. Valamint pl.

Poszler György, 1986: Az évszázad csapdái. (Tanulmányok Lukács Györgyről.) Budapest: Magvető Kiadó

35 Vö. Kiss Endre: i.m.

36 A gondolat alapvető a Frankfurti Iskola társadalomelméletében is. Utóbbiról vö. Weiss, János. *A Frankfurti Iskola*. Budapest: Áron, 1997.

37Vö. mindehhez pl. Rüdiger, Safranski. *Friedrich Schiller, avagy a német idealizmus felfedezése*. Budapest: Európa. 2007.

38 Vö. Nagy, József. *Vico. (Eszmetörténet mint korlátlan szemiozis)*. Budapest: Áron, 2003.

39 A „Történelem és osztálytudat” értelmezéséhez vö. még Himmer Péter: Hegel Fenomenológiája Lukács György gondolkodásában. Világosság, 2008/6. 79-88.o.

Amint a Lukács-csal kapcsolatos irodalomból kiderül⁴⁰, mindezzel a magyar filozófus sok szempontból csak Marx nézeteit idézi fel/rekonstruálja – fő gondja azonban az, hogyan lehet társadalmi forradalom Kelet-Európában, hiszen Marx teóriáját a nyugat-európai viszonyokat elemezve alakította (s ott jövedelte meg a társadalmi forradalom eljövételét.) Lukács válasza az – s innen az “osztálytudat” kategóriája -, hogy az aktuális gazdasági-társadalmi feltételeknek/ellentmondásoknak nem kell olyan mértékben kifejlődniük/kiéleződniük, mint ahogy azt Marx elképzelte. Elég, ha létezik egy olyan ideológiai-politikai, szellemi-intellektuális instancia, amely tudatában van, hogy mindez az általános/egyetemes fejlődés fő iránya (tekintet nélkül pl. a nemzeti különbségekre). Ez az instancia pedig nem más, mint a párt, konkrétan a kommunista párt, a társadalmi forradalom tehát mindenhol napirenden lehet (Kelet-Európában is, természetesen), ahol létezik, illetve megteremtik/megalapítják a kommunista pártot. (Mindez azután – magától értetődően – a kisebbség uralmának, a diktatúrának, nevezetesen a proletárdiktatúrának az igazolását is jelenti/eredményezi.)⁴¹

Nincs itt idő és tér Lukács nézeteinek további elemzésére, elég megemlíteni, hogy már a húszas évek első felében egy polgári/burzoá forradalmat helyez a szocialista forradalom elébe, vö. a szintén jelentős szellemi karriert befutott Blum téziseket⁴². Ez egy demokratikusabb alternatívát jelent, amely kooperációt/együttműködést hirdet a társadalom polgári elemeivel a feudális maradványok felszámolására, “eltakarítására” (ami a későbbi népfront gondolat megelőlegezése, annak minden implikációjával, pl. a proletárdiktatúra helyett egy demokratikusabb alternatívával).

Végül meg kell említeni, hogy a hanyatlás/válság/krízis gondolata alapvető Lukács 1950-es években megjelent nagy művében, “Az ész trónfosztás”-ában is, amely persze igen szoros összefüggésben van korábbi műveivel⁴³. Ebben a könyvében azonban nem beszél a polgári/burzoá demokrácia, Nyugat-Európa vagy a kapitalizmus hanyatlásáról, hanem a fő téma a különút, a “Sonderweg”⁴⁴, azaz a német hanyatlás, a német történelem fejlődésének “elkanyarodása” a nyugati/polgári fejlődéstől, amit az irracionális fokozatos előtérbe kerülése testesít meg. Megjegyezném, hogy Lukács itt sok szempontból szintén a szellemtörténet/részben eszmetörténet fogalmait és retorikáját használja, hiszen ezt a hanyatlást, degenerálódást, az irracionális eluralkodását az ideológia és a filozófia területén mutatja be, felidézve és hevesen támadva Kierkegaard, Schopenhauer, Nietzsche, Spengler, Max Weber, Tönnies, Hans Freyer, O. Spann és mondjuk A. Rosenberg nézeteit.⁴⁵

Néhány következtetés

Jogosan merül fel a kérdés: mi a közös (van-e egyáltalán ilyen) a vázolt különböző hanyatlás-elméletekben és végső fokon hogyan lehet értékelni/értelmezni az itt röviden vázolt nézeteket?

Mielőtt a feltett kérdésre megpróbálnánk választ adni, le kell szögeznünk, hogy ez a korszak (a két világháború közötti időszak) a magyar kultúrában és szellemi életben (különösen a történetírás és a történeti gondolkodás vonatkozásában) – főként persze ha az 1945, illetve 1948 utáni fejleményekkel hasonlítjuk össze – egyfajta aranykor-nak tekinthető⁴⁶, ami nem kevés paradoxont rejt magában, hiszen itt folyamatosan egy válság, krízis,

40 Vö. pl. Hermann, István. *Lukács György élete*. Budapest: Corvina, 1985.

41 Vö. Kiss Endre: i.m. Illetve a korábban idézett tanulmányok Lukácsról, valamint a „Történelem és osztálytudat”-ról.

42 Vö. Lackó, Miklós. Lukács György “Blum-tézisei”. In. *Sziget és külvilág*. 191-202.

43 Vö. Lukács, György. *Az ész trónfosztása*. Budapest: Magvető, 1978. (5.kiadás)

44 A “Sonderweg”-ről vö. A. Bauernkaemper: „Geschichtsschreibung als Projektion. Die Revision der ‘Whig Interpretation of History’ und die Kritik am Paradigma vom „deutschen Sonderweg” seit den 1970er Jahren. In. S. Berger, P. Lambert and P. Schumann (eds.): *Historikerdialoge. Geschichte, Mythos und Gedächtniss im deutsch-britischen kulturellen Austausch 1750-2000*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 2003. 383–438.

45 Vö. Kiss Endre: i.m.

46 Vö. pl. Lackó, Miklós. *Korszellem és tudomány 1910-1945*.i. m.

Glatz, Ferenc. *Nemzeti kultúra-kulturált nemzet 1867-1987*. Budapest: Kossuth, 1988.

Vardy, Steven, Béla. *Modern Hungarian Historiography*. New York: Columbia University Press, 1976.

hanyatlás és dekadencia irodalomról, illetőleg motívumról beszélünk. Ugyanakkor a magyar szellemi és kulturális élet, az irodalom- és történettudomány a virágkorát éli, számos vonatkozásban lépést tart az európai léptékekkel, s valahogy az európai válságirodalom adaptálása (legalábbis az arra való szüntelen reflektálás) az európai standardokkal való lépéstartásnak egyfajta gerincét/oszlopát képezi.

Elég olyan (korábban tárgyalt) alakokat felidézni, mint Dilthey, Ortega, Spengler, Madariaga, Keyserling, Meinecke, M. Scheler, Croce, M. Weber, Troeltsch, Huizinga, Maritain, L. Ziegler, Frobenius, Papini, Tönnies, Vierkandt, stb., akik az európai gondolkodás élvonalába tartoztak – ők mindannyian jól ismertek voltak ebben az időszakban Magyarországon⁴⁷. A felsorolt lista azonban már utal a legfontosabb gondolatokra is: a magyar hanyatlás-irodalomra a legnagyobb hatást az ún. “szellemtörténet”(Geistesgeschichte) gyakorolta, s meglátásom szerint a korábban elemzett gondolatok és gondolkodók ebben a fogalmi keretben értelmezhetők, illetve értékelhetők⁴⁸. Természetesen a korszakban órási viták voltak (és vannak azóta is) a szellemtörténet fogalmáról és elméletéről (Magyarországon is) [sajnálatos módon legtöbb nemrégiben megjelent historiográfiai összefoglalásból még a fogalma/említése is hiányzik ennek az alapvető irányzatnak – a társadalomtörténeti szempont egyoldalú érvényesítése/vagy egyebek, pl. mindenfajta fogalmi átgondolás hiánya miatt]⁴⁹ – azonban védhető, sőt igazolható az álláspont, miszerint a szellemtörténet számos alapvető eleme felfedezhető a magyar válság/hanyatlás-irodalomban, úgymint: a természet- és szellemtudományok szembeállítás, a hermeneutikus, megértő megközelítés preferálása, (azaz pl. a törvényekkel, magyarázatokkal szemben a részben narratív jellegű megértő attitűd, esetenként a a típusalkotás előtérbe helyezése), az eszmék ontológiai elsőbbségéről vallott felfogás (a “világnézetek”-ről szóló tan, Dilthey-jel szólva), a “kultúra” és “civilizáció” szembeállítás (alkalmanként a modernitás harsány kritikája), az újkori civilizáció tömegszerű jelenségeivel szembeni szkepticizmus, de a kultúr/művelődéstörténet dominanciája is (szemben a hagyományos politika- és eseménytörténettel, de a pozitívizmus társadalomtörténetével is) – és persze egy bizonyos fokú (néha feltűnő) politikai konzervatívizmus, elitista, alkalmanként esztéticista, némileg arisztokratikus “világnézet”/világhoz való viszony⁵⁰.

Szeretnék rámutatni mindebben azután a történelem meghatározó szerepére, ami részben a történeti alapú érveket jelenti, a történeti-genetikus megközelítés/szemlélet uralkodó voltát – (szinte) minden itt tárgyalt szerző mondanivalóját történeti kontextusba helyezi⁵¹. Mindez egy a történelemmel szembeni túlzott elvárás is sugall, egy – paradox módon – (ma már alig osztott) optimista illúziót a történelem nagy elbeszélésének/”mesternarratívájának” lehetőségével kapcsolatban (még ha ez a hanyatlás motívumában ölt is testet).

Igaz ellenben az is, hogy a konkrét/empirikus történeti kutatás (Alun Munslow kifejezésével a “tisztá/proper”/céhbeli történészek⁵²) – Magyarországon is – meglehetősen óvatosak, sőt szkeptikusak voltak az ilyen jellegű általánosításokkal, túlértelmezésekkel szemben (Szekfü “Három nemzedék”-ében ez a legkevésbé értékelt momentum-részben ma is⁵³), s a szellemtörténet e képviselőit nemritkán marginalizálták, műveiket dilettánsnak, tudománytalanak tekintették. Ez azonban részint szintén az európai, illetve kelet-európai szellemtörténet egy általános jellegzetessége volt (nem magyar sajátosság tehát) – vö. pl. a román esetet E. Cioran-nal, vagy M. Eliadéval.⁵⁴

47 Vö. Hanák, Tibor. *Az elfelejtett reneszánsz. (A magyar filozófiai gondolkodás a század első felében.)* Budapest: Göncöl, 1993.

48 Vö. még Rugási, Gyula. *Szellemtörténet és történetfilozófia.* i.m.

49 Vö. Georg, G. *Igners. New Directions in European Historiography.* Middletown, CT: Wesleyan University Press. 1975

Breisach Ernst: *Historiográfia.* Ford. Baics Gergely. Budapest: Osiris Kiadó. 2004.

Romsics, Ignác: *Clio bűvöletében. (Magyar történetírás a 19-20.században - nemzetközi kitekintéssel.)* Budapest: Osiris, 2011.

50 Vö. mindezekre Erős, Vilmos. *A szellemtörténet. Valóság,* 2008/5. 20-35.

51 Mindez egyáltalán nem magától értetődő, amit bizonyít a neopozitívizmus alapvetően történetellenes pozíciója, igaz ott lényegében az egész válság-problematika is mellékes.

52 Vö. Alun, Munslow. *The future of history.* London: Palgrave Macmillan, 2010.

53 Vö. pl. Romsics Ignác: *Történelem, történetírás, hagyomány.* Budapest: Osiris, 2008.

54 Vö. Trencsényi, Balázs: *A nép lelke. (Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában.)* Budapest: Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely. 2011.

Mindez azonban azt is jelenti, hogy a magyar hanyatlás-irodalmat nem lehet kizárólag a magyar történelem katasztrófáiból/traumáiból levezetni, aktuálisan az első világháborús vereségből, a Monarchia felbomlásából, vagy Trianonból (nem tagadva persze mindennek nagy szerepét), hiszen annak nem alábecsülendő része már az első világháború előtt felbukkant/részben az alatt, amikor ennek következményei még egyáltalán nem voltak előre láthatók. (Szekfű “A száműzött Rákóczi”-ja pl.55, amely már lelki-pszichológiai argumentumaival is egy par excellence szellemtörténeti munka, 1913-ban készült s azt a hanyatló Rákóczit jeleníti meg (egyébként is az egész magyarság hanyatlását jelképezve), aki már túl van hatalmának delelőjén. Másik oldalról ez a hanyatlás, krízis és dekadencia motívum az újonnan alakult vagy kreált győztes kelet-európai népeknél is felbukkan, sőt alapvető – vö. a Cioran-Eliade-Noica triászt a román szellemi életben, de a román történeti gondolkodás számos egyéb neves képviselője is felidézhető e tekintetben – L. Blaga-tól a nagy N. Iorga-ig.56

Mindezek a megállapítások persze a német (vagy osztrák) esetre is vonatkoztathatók/érvényesek. Gyakran érvelnek ugyanis azzal, hogy a szellemtörténet német találmány (a széles körben használt “Geistesgeschichte” terminus is igazolja ezt), amely a világháborúban szintén vesztes Németországban terjedt el a két világháború közötti időszakban⁵⁷. Ez azonban csak részben igaz, hiszen – amint korábban világosan láthattuk – az angol Toynbee, a francia Maritain, az orosz Bergyajev, a spanyol Ortega, az olasz Croce, a svájci Jaspers vagy Rougemont, a holland Huizinga szintén a szellemtörténet reprezentánsának, alkalmanként “oszlopá”nak aposztrofálható, jóllehet ők inkább a világháború győztes nemzeteihez tartoztak⁵⁸. Másrészt, ha a szellemtörténetet egyoldalúan Kelet vagy Közép-Európára szűkítjük, hogyan magyarázható ennek sokkal szélesebb európai hatása; például az, hogy a posztmodern (ami kifejezetten nyugat-európai, kevésbé német, sokkal inkább angolszász és francia jelenség) számos szempontból a szellemtörténeti retorikához nyúlik vissza s újraértelmezi ennek a hanyatlásról, felbomlásról, krízisről való alapvető üzenetét.⁵⁹

Végül szeretnék egy megjegyzést tenni, ami a szellemtörténeti tájékozódással/irányzattal a lehető legszorosabb összefüggésben van: a szellemtörténetnek az itt vázolt, véleményem szerint inkább a Foucault-i “dispositif”⁶⁰ által generált tablójából, hanyatlás értelemezéseiből alapvetően hiányzik a rasszista-biologisztikus retorika és megközelítés, ami kifejezetten a tudatos szellemtörténeti alapállással magyarázható, mivel annak legtöbb reprezentánsa a rasszista-biologisztikus nézetek pusztá felbukkanásában is éppen az általános hanyatlás, a “kultúra” süllyedésének egyik leginkább szembeszökő jelét látta⁶¹. Ez azt jelenti, hogy a hanyatlást éppen nem (Németh László sem) mondjuk a magasabb és alacsonyabb rendű fajok elvegyülésében/összekeveredésében látták (Gobineau, Chamberlain, Evola vagy Guénon módjára), jóllehet mindez bőségesen megtalálható a magyar – viszont nem szellemtörténeti fogantatású – történeti-politikai irodalomban, Milotay Istvántól, Ritók Jánostól Málnási Ödönig vagy Méhely Lajosig.⁶²

55Vö. Szekfű, Gyula. *A száműzött Rákóczi, 1715–1735*. i.m.

56Vö. pl. Trencsényi, Balázs: *A nép lelke*. i.m.

Illetve Nicholas, M. Nagy, Talavera. *Nicolae Iorga. (A biography.)* Iasi-Oxford-Portland: The Center for Romanian Studies. 1998.

57Vö. Georg, G. Iggers. *The German Conception of History*. Middletown, CT: Wesleyan University Press, 1983. Magyarul Uő: A német historizmus. Budapest: Gondolat. 1988.

58Huizingához vö. pl. Christoph Strupp: *Der lange Schatten Huizingas*. (Neue Ansaetze der Kulturgeschichtsschreibung in den Niederlanden.) *Geschichte und Gesellschaft*, 23 (1997), 44-69.

59Vö. Franklin R. Ankersmit. In. Ewa Domanska: *Encounters*. (Philosophy of History after Postmodernism.) Charlottesville and London: University Press of Virginia. 1998. 67-99.

60Vö. Sutyák, Tibor. *Michel Foucault gondolkodása*. Máriabesnyő-Gödöllő: Attraktor, 2007.

61 Ettől eltérő nézetet képvisel Thienemann Tivadar, akinek nézeteit azonban nyilvánvaló elfogultság befolyásolja, ráadásul az 1980-as években, azaz mintegy 50 éves távlatból fejtette ki ezeket.

Vö. Ujváry, Gábor: A végtelenben újra találkoznak. Szekfű Gyula és Hóman Bálint párhuzamos, majd elváló életpályája. In. Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban. Szerk. Paksa Rudolf. Budapest: Argumentum-Eötvös József Collegium. 2007. 43-78.

(Függelék.)

62Vö. Gyurgyák, János. *Magyar fajvédők*. Budapest: Osiris, 2012.

Utóbbiakat azonban soha nem tisztelték/tiszteltük meg a szellemtörténet/eszmetörténet? etikettjével (hacsak nem az 1950-es években nem, amikor a “birds of a feather” vagy a “sötétben minden tehen fekete” elv értelmében egy kalapba kerültek.⁶³) Sőt a rasszista-biológista ideológia képviselői a szellemtörténetet, illetve annak képviselőit egyik legfőbb ellenségüknek, nemritkán árulóknak, szemfényvesztőknek és csalóknak titulálták állítólagos túl elitista, arisztokratikus, elvont-filozofikus, konzervatív, nem ritkán esztéticista vagy egyoldalúan nyugatos/Habsburg párti gondolataik miatt⁶⁴. Mindezzel azonban a szellemtörténet egy alapvetően pozitív, humanista, az európai értékeket/európaiságot megtestesítő töltést kap⁶⁵, amelynek több vonatkozásban a mai napig elhallatszó üzenete van/maradt, nem véletlen, hogy számos tekintetben újraéledt (főként az 70-80-as évektől kezdve) mondjuk az új kultúrtörténet, újhistorizmus vagy eszmetörténet, sőt a jelzett posztmodern különböző irányzataiban, illetve válfajaiban.⁶⁶

ERŐS, Vilmos: The Topic of Decline in Hungarian Historiography and Historical Thinking between the Two World Wars

Decline was the fundamental issue in Hungarian historiography and historical thinking between the two world wars. This paper primarily analyzes the views of historian Gyula Szekfű, writer and poet Mihály Babits, literary historian and writer Antal Szerb, writer and essayist László Németh (and Dezső Szabó), and those of philosophers Béla Hamvas, Lajos Prohászka, Lajos Fülep and György Lukács.

In this period the so-called spiritual history (*Geistesgeschichte*) prevailed in Hungarian intellectual circles, in which the theme of decline and even fall was fundamental. From the most important representatives of "*Geistesgeschichte*" Spengler, Ortega, Huizinga, Croce and Maritain had significant influence on the authors mentioned above. Historians were ready to refuse the ideas of these thinkers regarding the criticism of culture and rather followed the power and state centered streams of "*Geistesgeschichte*", conceived by Ranke, Troeltsch and Meinecke. It is also true, on the other hand, that the decline and generation theory, developed by the historian Gyula Szekfű (e.g. in his book *Three Generations*) is one of the most original interpretations of modern Hungarian history.

Almost all of the above-mentioned conceptions were tied in the later political discourse to the so-called right-wing tradition of Hungarian political-historical thinking, but the author also touches briefly upon the decline conception of the leftist (Marxist) tradition of György Lukács, whose ideas had an impact on the beginnings of the Frankfurt School.

⁶³Vö. Szigeti, József., *A magyar szellemtörténet bírálatához*. Budapest: Kossuth.1964.

⁶⁴Vö. még mindezekről Gyurgyák, János. *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest: Osiris, 2007.

⁶⁵Hozzá lehet mindehhez fűzni, hogy a szellemtörténet mindezzel együtt a baloldali/szélsőbaloldali, az osztályszempontokat egyoldalúan érvényesítő ideológiával/ideológiákkal szemben is humanisztikus tartalmat kap. Ma már nemigen osztjuk a nézetet, hogy mindezek az “általános emberi”-t képviselték volna, sokkal inkább a diktatúrára vonatkozó konzekvenciák erősödtek meg, illetve igazolódtak be. (Amit a szellemtörténészek többnyire előre megjósoltak, előre láttak, s éppen ezért látták bennük is a hanyatlás nyilvánvaló jeleit.) Nem véletlen, hogy Lukács György útja is az osztálytól haladt a humanisztikumig (az általános emberi-ig, legalábbis a “Történelem és osztálytudat”-ot követően), amit világosan alátámasztanak az ötvenes-hatvanas évek ellene folytatott sztálinista-rákosista támadásai. Ezek során éppen az osztályszempont háttérbe szorítását, a munkásosztály/proletariatus diktatorikus törekvéseinek gyengítését, a tartalmatlan “humanizmus” erőltetését vetették a szemére.

Vö. Gedő, András. *A modern revizionizmus filozófiai bírálatához*. (Tanulmányok.) Budapest: Kossuth Könyvkiadó. 1961.

⁶⁶Vö. újabban minderről Erős Vilmos: *Spiritual history/Geistesgeschichte-intellectual history-cultural history-postmodernism*. (Előadás az “International Conference in Historiography” című konferencián. Debrecen, 2014. Megjelenés alatt.)